

Aanwinsten van de KB in de afgelopen vijftien jaar

Drs. Reinder Storm, gebiedsdeskundige, KB
Symposium 'Nationale bibliotheken en geesteswetenschappen'
Koninklijke Bibliotheek, Den Haag, 25 juni 2004

Ladies and gentlemen. I prepared this little speech in Dutch for which I apologise to our not-Dutch-speaking foreign guests. However, I have some pictures to show you, which I hope will please you or at least may offer some distraction.

Mij is gevraagd te spreken over aanwinsten van de afgelopen 15 jaren. Ik schat dat de collectie van KB in die tijd met circa een miljoen items is gegroeid. En dan tel ik de honderduizenden elektronische publicaties in het *e-Depot* nog niet eens mee. Het kon dus niet anders of ik moest bij wat volgt enige beknoptheid betrachten om dit verhaal niet dodelijk saai en ongewoon lang te maken. Mij is daarbij gelukkig de vrije hand gelaten dus ik kan een feestelijke selectie tonen uit wat is verworven.

Jubileumgeschenk.

Ter gelegenheid van haar tweehonderdjarig bestaan heeft de Koninklijke Bibliotheek van de heer P. Fentener van Vlissingen, namens de directie van SHV Holdings NV, een uniek middeleeuws getijdenboek ten geschenke gekregen. Dit meesterstuk vormde een uitzonderlijke aanwinst voor de KB die de grootste collectie verluchte middeleeuwse handschriften van Nederland bezit. Het handschrift werd verlucht door de Meester van Zweder van Culemborg, een van de belangrijkste boekverluchters die in de eerste helft van de 15de eeuw werkzaam was in de Noordelijke

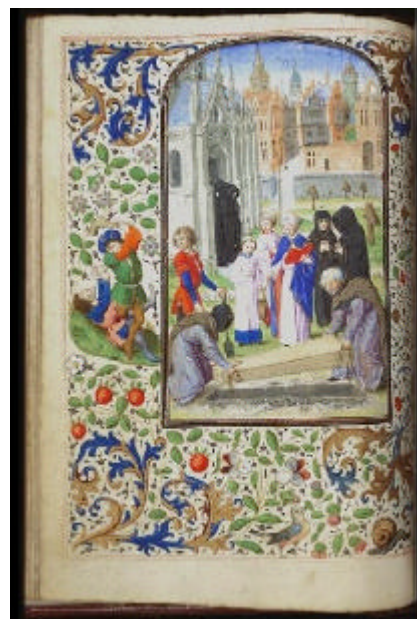
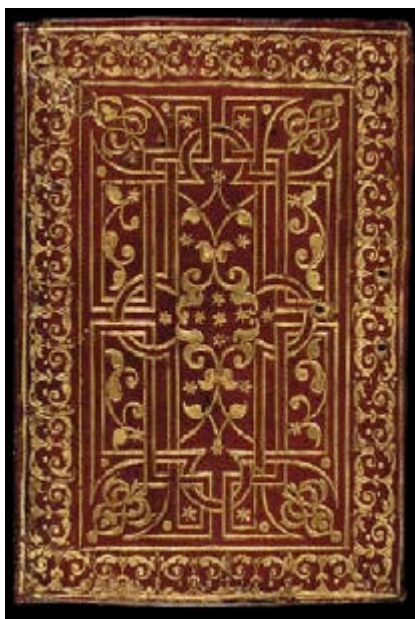

Nederlanden. Met niet minder dan 27 miniaturen en 15 initialen vormt dit het rijkst verluchte handschrift dat van deze meester bewaard is gebleven. Zonder twijfel kan het een 'Vermeer' onder de Nederlandse middeleeuwse handschriften worden genoemd. Het handschrift is door de heer Fentener van Vlissingen aan de Nederlandse nationale bibliotheek geschonken en daarmee heeft hij een hoogtepunt uit de Nederlandse middeleeuwse boekschilderkunst voor Nederland willen behouden. Met dit monumentale Nederlandse culturele erfgoed werd het tweehonderdjarig bestaan van de KB op grootse wijze gemarkeerd. Het handschrift is aan de jubilerende KB aangeboden tijdens de opening van de grote jubileumtentoonstelling *Het wonderbaarlijk alfabet*, die van 19 augustus tot en met 18 oktober 1998 in de Amsterdamse Nieuwe Kerk werd gehouden. Bij die succesvolle tentoonstelling werden enkele hooggeplaatste gasten ontvangen.

In een overzichtje als dit mag de aanwinst van de eeuw niet ontbreken. Maar: wat is nou de aanwinst van de eeuw? In 1933 wist de bibliothecaris het al. De collectie Scheurleer. Boeken over muziek, liedboeken en dergelijke, bijeengebracht door de Haagse kunstkenner en verzamelaar D.F. Scheurleer. Maar: in 1999 werd een unieke collectie alba amicorum verworven van de Friese adellijke familie Van Harinxma thoe Slooten, en wat staat er in het jaarverslag? De vondst van de eeuw. Ook al is de 21ste eeuw nog maar vier jaar oud, ook nu al weet de KB wat de aanwinst van de eeuw is: het middeleeuwse handschrift dat we aanduiden met de koosnaam Trivulzio.

Het kostbare en lang verloren gewaande vijftiende-eeuwse getijdenboek dat de Koninklijke Bibliotheek als geschenk heeft ontvangen, heeft ooit deel uitgemaakt van de beroemde verzameling van de prins van Trivulzio te Milaan. Het getijdenboek is in de late Middeleeuwen het belangrijkste gebedenboek voor de privé-devotie van leken en werd vaak in opdracht vervaardigd. Van de middeleeuwse eigenaar van dit getijdenboek is

niets bekend, het handschrift bevat ook geen wapens of motto's die naar de besteller zouden kunnen verwijzen. Deze onbekende eigenaar bezat echter de middelen om een kostbaar getijdenboek te laten vervaardigen, bovendien had hij een voortreffelijke smaak. In zijn getijdenboek liet hij de miniatures en de overige verluchting aanbrengen door drie van de meest vooraanstaande schilders van zijn tijd, Lieven van Lathem uit Antwerpen, Simon Marmion uit Valenciennes en een waarschijnlijk Gentse boekverluchter wiens naam onbekend is, en die derhalve wordt aangeduid met de noodnaam Meester van Maria van Bourgondië. Het Trivulzio-getijdenboek is rijk verlucht met 28 bladgrote miniatures en 16 initialen met een geschilderde voorstelling erin. De miniatures dienen ertoe de tekst te geleiden en het begin van de verschillende onderdelen aan te geven. Een deel van de miniatures is een directe illustratie van de tekst. Een geraadpleegd taxateur heeft de eigenaar – die anoniem wenste te blijven – geadviseerd de Koninklijke Bibliotheek als begunstigde aan te wijzen, gezien de rijke collectie middeleeuwse handschriften van deze instelling, het belang dat de KB hecht aan onderzoek naar en beschikbaarstelling van het materiaal en de deskundigheid en het enthousiasme van de conservator op dit terrein, mevrouw Anne Korteweg. Het is het duurste individuele stuk dat ooit in Nederland door een particulier aan een culturele instelling is geschonken.

Boekband Willem van Oranje. In 1998 kocht de Koninklijke Bibliotheek een uniek boek dat afkomstig is uit de bibliotheek van Willem van Oranje. Het is herkenbaar aan zijn wapen, dat groot en in goud op de band is gestempeld en van kleuren is voorzien. De prinsenkroon staat erboven en de ordeketen van het Gulden Vlies hangt eromheen.

Boeken uit de particuliere boekerij van de Vader des Vaderlands zijn uiterst zeldzaam. Er zijn nu vijf banden bekend, waarvan één de oorspronkelijke inhoud niet meer heeft. Bekend is dat de prins als jong edelman de gewoonte van de Franse adel volgde en rond 1560 een kleine verzameling boeken bijeen bracht. Zijn banden liet hij weliswaar met goud bestempelen, maar hij volgde de voorkeur van de Franse edelen voor zeer rijke bandversieringen niet. Willem van Oranje hield het sober met alleen zijn wapen, een eenvoudig kader en een deel van de boektitel.

Aan de vooravond van de Opstand van de Nederlanden in 1568 vreesde de prins een overval op zijn kasteel in Breda, waar zijn bibliotheek zich bevond. Uit voorzorg liet hij een inventaris van

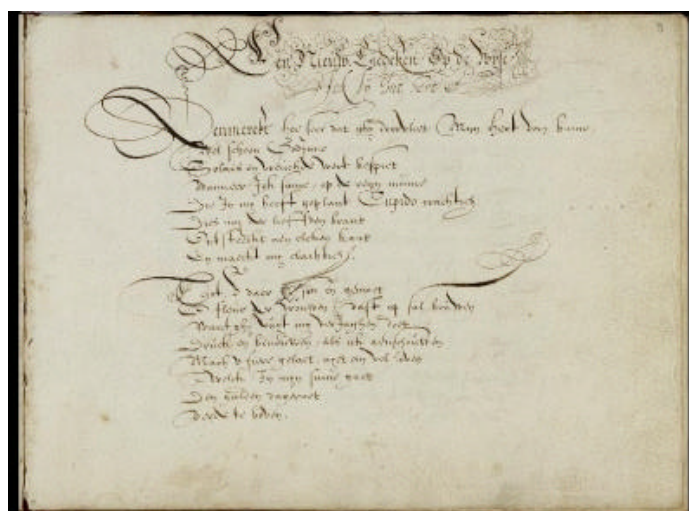

zijn bezittingen maken. Op deze lijst worden 48 boeken genoemd die zijn bestempeld met zijn wapen. Het boek, dat bij toeval door de conservator boekbanden van de Koninklijke Bibliotheek is ontdekt en herkend, hoort bij deze lijst. Het is een fraaie uitgave die geheel beantwoordt aan de hoge eisen die toen in Parijs werden gesteld. De band bevat *César renouvelé*, een militair tractaat van Gabriel Symeon dat in 1558 werd uitgegeven in Parijs. In het boek wordt beschreven hoe vorsten zich in een oorlogssituatie moeten gedragen.

Eind jaren negentig verwierf de KB een collectie zeldzame en kostbare oude drukken. Een schenking van 223 werken, die over een periode van zes jaar officieel aan de bibliotheek werd overgedragen. Deze collectie verkeerde in uitzonderlijk goede conditie en bevatte veel emblematabundels, reisverhalen en geïllustreerde literaire werken. U ziet hier een plaatje van de Haagse hofvijver, uit het boek van de Italiaanse historicus Ludovico Guicciardini: *Description de tovtz les Pays-Bas, autrement appelez, la Germanie Inferieure, ov Basse Allemagne*. Het boek werd gedrukt in Arnhem in 1613. De gulle schenker wenste anoniem te blijven en schonk de schitterende verzameling om zelf ruimte te krijgen voor de aankoop van nieuwe stukken. De schenking werd overigens in technisch opzicht zodanig geregeld, dat het voor de schenker fiscaal voordeel opleverde. Zo werden dus de KB en de gever er beter van, een mogelijkheid waarover we ons alleen maar kunnen verheugen – en waarop we bij deze gelegenheid misschien ook wel eens de aandacht mogen vestigen.

Met steun van de Vereniging Rembrandt, het VSB Fonds Utrecht, het VSB Fonds Den Haag en omstreken, de Stichting Dr Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds, de Jaffé-Pierson Stichting, het KF Heinfonds en enkele andere fondsen en met steun van particulieren zijn het Rijksmuseum en de KB er in 1998 in geslaagd een uniek liedboek uit het begin van de 17de eeuw te verwerven. Het liedboek van Anna Steyns, gebonden in een groen fluwelen met zilverdraad geborduurde band bevat 130 bladen met zo'n 95 liederen en gedichten. Ze zijn met de hand gekalligrafeerd, de meeste teksten zijn met goudverf versierd. Er staan veel Nederlandse liederen in, maar ook Franse poëzie, verzen in het Italiaans, Latijn en Grieks. Het liedboek was eigendom van Anna Steyns, de vrouw van een Haarlemse regent. Ze kreeg het omstreeks 1612 cadeau. Bijzonder is dat het album nu het gezamenlijk eigendom is van twee instellingen: de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag en het Rijksmuseum in

Amsterdam. De eerste kocht het album aan uit letterkundige belangstelling terwijl het Rijksmuseum vooral was geïnteresseerd in de vier tekeningen die in het album zijn geplakt. [10] In het liedboek bevinden zich twee zeegezichten en een winters tafereel van Cornelis Claesz. van Wieringen. Deze Haarlemse schilder was gespecialiseerd in zeegezichten en ontving opdrachten van de stad Haarlem en de Admiraliteit in Amsterdam. Voor Anna's boek schilderde hij met waterverf een drukbezochte haven. Vanaf de kade wordt allerlei handelswaar naar een aangemeerde driemaster gedragen. Verder naar de achtergrond heeft de schilder in vage tinten diverse schepen afgebeeld, die met gehezen zeilen het zeegat uitvaren.

Dit jaar werd de kinderboekencollectie van het Nederlands Openluchtmuseum, die circa 2250 boeken omvat, overgedragen aan de Koninklijke Bibliotheek. De NOM-collectie is een zeer waardevolle aanvulling op de reeds aanwezige collectie van zo'n 125.000 kinder- en jeugdboeken van de KB. De verzameling bevat boeken uit de zeventiende, achttiende, negentiende en twintigste eeuw, met teksten en afbeeldingen over zeer diverse onderwerpen en afbeeldingen in vele soorten en maten. Er zijn zoveel schatten in deze collectie, dat een keuze moeilijk was. Een kleine selectie uit achttiende- en negentiende-eeuwse zeldzame boeken toont de KB op de website, maar voor deze gelegenheid heb ik speciaal plaatjes laten maken van een zeer bijzonder stuk. Het gaat hier om het *Kunst tooverboek of verandering van voorstellingen tot vermaak der jeugd*, uitgegeven voor Ulrich in Rotterdam in 1839. Dit boek is iets heel bijzonders. Er is voor zover ik weet geen ander exemplaar in ons land bekend en ik heb zolang ik met boeken omga nog nooit zo iets gezien. Het is namelijk geen boek waar je goochelkunsten of trucs uit kunt leren, maar waarmee je trucs kunt uithalen. Op dit plaatje is goed te zien dat de randen van de pagina's van inkepingen zijn voorzien. Door nu met de vingers de bladzijden van dit boek te laten verspringen kun je bij een groepje toeschouwers de indruk wekken dat je het ondersteboven houdt - zonder het boek te draaien. Ook zitten er geheel witte pagina's in, waarmee de indruk kan worden gewekt dat de plaatjes die zonet nog werden getoond opeens zijn weggetoverd.

Iets heel anders nu: in 2001 ontving de KB een complete set van een bijzonder bedrijfsblad. Met 121 jaargangen is de *Fabrieksbode* van de Delftse vestiging van DSM het langst onafgebroken verschenen bedrijfsblad ter wereld. Met een vermelding in het Guinness Book of Records kan met recht gesproken worden van een monument. Vanuit het oogpunt van de

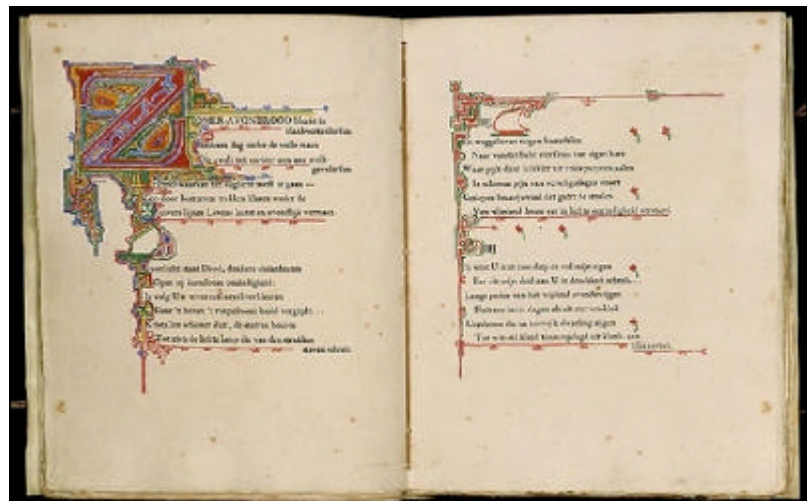
bedrijfsjournalistiek is met de verschijning van het laatste nummer in 2001 dan ook een tijdperk afgesloten. Om hier op gepaste wijze bij stil te staan, heeft DSM besloten de complete editie van de *Fabrieksbode* aan te bieden aan de Koninklijke Bibliotheek.

Met de *Fabrieksbode* streefde directeur en oprichter van de Nederlandsche Gist- & Spiritusfabriek, Jacobus Cornelis van Marken duidelijk naar tweerichtingsverkeer. In de praktijk komt daar echter weinig van terecht. De *Fabrieksbode* blijft vooral de spreekbuis van Van Marken. Artikelen ter 'educatie' en 'morele verheffing' nemen een belangrijke plaats in. De gistfabriek is een micromaatschappij: behalve voor werk zorgt het bedrijf ook voor wonen, voor onderwijs, voor winkels en voor ontspanning.

Na het overlijden van Van Marken in 1906 volgt een verandering van toon. Waar Van Marken een nogal vaderlijke stijl hanteerde, is de toonzetting opeens veel zakelijker. De afstand tussen directie en medewerkers lijkt toe te nemen.

Echte inhoudelijke kritiek op het gevoerde beleid verschijnt voor het eerst in het jaar 2000. Tijdens een grote reorganisatie die de DSM-vestiging in Delft treft, geven medewerkers hun ongezoeten mening. Na 120 jaar is Van Markens streven naar tweerichtingsverkeer serieus tot stand gekomen. Blijkbaar is dan het bedrijfsblad dan ook overbodig geworden. Het laatste nummer verschijnt en de communicatie tussen bedrijf en medewerkers verloopt sindsdien via intranet en e-mail.

Het zeldzaamste boek uit de moderne Nederlandse literatuur. Door de Vereniging Vrienden der Koninklijke Bibliotheek wordt de KB met regelmaat in staat gesteld uitzonderlijke aankopen te doen. In 1995 was dat een exemplaar van wat wel genoemd wordt het zeldzaamste boek uit de Nederlandse letterkunde van de 20e eeuw, de gedichtenbundel *Naenia* van de dichter P.C. Boutens. Boutens schreef de verzen als een rouwbeklag bij de plotselinge

dood van jonkheer Willem van Tets van Goudriaan (1885-1900). In 1903 werd het boek in opdracht van Boutens gedrukt door Joh. Enschedé en Zonen te Haarlem in slechts twaalf exemplaren. Tot dan toe was slechts één exemplaar van het boek in een bibliotheek in Nederland bekend, bovendien een veel minder fraai exemplaar. In het KB-exemplaar zijn de beginletters van de gedichten uitvoerig met de hand in meerdere kleuren ‘vercierd’ door de schilder Jan Toorop en door hem gesigneerd. Het boek is gebonden in perkament en verkeert in onberispelijke staat. Het is vrijwel zeker het exemplaar van Boutens zelf geweest. Hij heeft het op deze manier, uitvoeriger dan de andere exemplaren, door Toorop eigenhandig laten verfraaien. Later gaf Boutens dit exemplaar ten geschenke aan zijn vriend en levensgezel Cornelis van Duyvenbode. Het boek vormde een belangrijke aanwinst voor de KB. Het was al jaren een grote wens dit boek aan de zo rijke verzameling Nederlandse letterkunde toe te voegen. Bovendien paste het zeer goed in de grote collectie bibliofiele uitgaven van de KB. Tenslotte bevindt zich in de handschriftencollectie van de KB ook het archief van Toorop.

In 2001 werd het archief van de schrijver Willem Frederik Hermans (1921-1995) in langdurige bruikleen overgedragen aan de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag. Van de archivalia mogen geen opnamen worden gemaakt. U ziet in het midden de echtgenote en de zoon van de schrijver. Ter zake van het beheer is door de KB een samenwerkingsovereenkomst gesloten met het Letterkundig Museum, hier in hetzelfde gebouw. Het Letterkundig Museum zal het archief ordenen en catalogiseren.

Willem Frederik Hermans was de belangrijkste Nederlandse schrijver van de twintigste eeuw. In zijn archief bevinden zich manuscripten, collages, foto's, drukproeven, boeken en vele duizenden brieven van en aan hem. Het materiaal - in totaal ongeveer dertig strekkende meter - loopt van de vroege jaren veertig tot aan 1995 en biedt een prachtig inzicht in zijn werkwijze. Het illustreert hoe zorgvuldig Hermans zich documenteerde en bevat bijvoorbeeld ook de uitgebreide verzameling bronnen voor zijn bekendste roman *De donkere kamer van Damokles* (1958).

Het was de wens van de erven Hermans om het archief aan de KB over te dragen. De KB vond dat het materiaal meer thuis hoorde in het Letterkundig Museum. Doordat de KB zich voor de geschetste constructie heeft ingespannen is uiteindelijk bereikt dat aan ieders belangen en voorkeuren recht kon worden gedaan.

In de afgelopen 15 jaren hebben we twee bewegingen kunnen waarnemen die sterk met elkaar verbonden zijn. Enerzijds die van toenemende aandacht voor conservering en behoud van Nederlands gedrukt en geschreven erfgoed, en anderzijds de aandacht voor uitingen van populaire cultuur. Een tijdschrift als *Panorama* ‘hoorde’ vroeger niet in de KB, daar waren we te deftig voor. En de KB niet alleen, lange tijd gold *Panorama* als hét voorbeeld van een algemeen bekend tijdschrift dat men zich nog wel wist te herinneren maar waarvan geen exemplaren meer beschikbaar waren. Door de KB werd met enige regelmaat getracht oude jaargangen van *Panorama* te verwerven, maar met gering resultaat – totdat gewoon in het antiquariaatje in het nabijgelegen winkelcentrum Babylon de jaargangen 1947-1959 voor relatief weinig geld konden worden bemachtigd. Intussen wordt in het kader van het Metamorfose-programma getracht van nog meer obscuur geworden tijdschriften, zoals *De lach*, de *Libelle* of *Tuney* complete sets te construeren t.b.v. de verfilming.

Een oproep hiervoor in de *Libelle* zelf en in *NRC Handelsblad* heeft heel veel reacties opgeleverd. Als de set compleet is wordt een film gemaakt. Kopieën daarvan kunnen bij verschillende instellingen worden bekeken. De verfilmde originelen gaan daarna weer terug naar de eigenaars.

Ten slotte – om dan toch maar weer met iets zeer uitzonderlijks te eindigen – vertel ik u iets over een boek uit 1996, het jaar waarin de heer Vonhoff toetrad tot het Algemeen Bestuurscollege. Dit is wat we het SHV-boek noemen, een relatiegeschenk dat tot stand kwam op initiatief van Paul Fentener van Vlissingen. Ik ben verheugd daarbij te kunnen citeren uit een boekje van Hub. Hubben (*Het tomeloze talent in grafisch Nederland* (Amsterdam 2000)), want hij formuleert het beter dan ik zou kunnen.

‘Gebruikelijke superlatieven verliezen hun glans want het jubileumboek van SHV is de neerslag van een nooit eerder vertoonde operatie in boekenland. Oneerbiediger geformuleerd komt het neer op een van de krankzinnigste avonturen die met papier, inkt en een drukpers zijn aangedurfd. Een paar cijfers: Het Boek telt 2136 pagina’s, is 11 centimeter dik, weegt drieëneenhalve kilo en telt acht leeslinten. Voor de samenstelling trok Fentener van Vlissingen twee deskundigen aan: kunsthistoricus Johan Pijnappel en grafisch vormgever Irma Boom. Dat is nu vijf jaar geleden en sindsdien is er fulltime aan Het Boek gewerkt.’

Fentener van Vlissingen werd ‘overstroomd met aanvragen: universiteiten en bibliotheken staan in de rij, maar ze krijgen het boek niet. In een enkel geval maak ik een uitzondering’. ... en zo’n uitzondering werd ‘natuurlijk’ gemaakt voor de nationale bibliotheek, zonder rekening maar met een verzoek om een donatie van FL. 750,- voor het kankerfonds.

‘Op de circa 10 centimeter dikke snede van het boek is een gedicht van Gerrit Achterberg afgedrukt (“De bolero” van Ravel). Het gesloten boek vertoont een marmerachtige snede dit tot stand kwam door een smalle rand van iedere pagina te bedrukken met een tulpenveldje. Maar hoe verder men in het boek bladert hoe meer, onder een bepaalde lichtval, het gedicht zichtbaar wordt op de snede (uiteindelijk zeventien centimeter breed!) van de reeds omgeslagen pagina’s.’

‘Wie er voor het eerst doorheen bladert, raakt in lichte verwarring. Niet alleen door de ontelbare documenten en foto’s die verslag doen van zowel het succes als de tegenslagen van SHV, als ook door de vragen die op verder lege pagina’s worden gesteld. Een kleine selectie: Has change produced progress? / What can we say with our eyes? / Was Einstein an artist? / Can you hear dew falling? / Suppose you were an Indian? [...] Fentener: “Het is geen leesboek, het is een ontdekkingsreis. En wat

die vragen betreft: dikwijls zijn vragen belangrijker dan antwoorden. Ik wil een beetje schudden aan de lezer.”

Dat van die vragen geldt eigenlijk ook voor de KB. Als men ons niets meer te vragen heeft, zouden we ons moeten bezinnen op ons bestaanrecht.

Voor ik afsluit wil ik gaarne mijn dank betuigen aan de collega's van de afd. Optische technieken die mij geholpen hebben met de afbeeldingen en aan de talrijke collega's die de nodige gegevens bijeen brachten waaruit ik royaal heb kunnen putten.

Ten slotte: Op deze plaats hoorde ik eerder deze week iemand een uiteenzetting geven over de uitbreiding van de magazijnruimte van de KB. De nieuwbouw daarvan is in volle gang, en we kunnen er vijftien jaar mee vooruit. 'En daarna?' kon je toen de aanwezigen in de zaal horen denken. De spreker voelde dit goed aan, want hij zei: 'Daarna komen er geen boeken meer.' Of dat waar is moet blijken. Maar de KB heeft er dan in elk geval genoeg om tientallen generaties lezers van de straat te houden.